

Формування сучасної концепції соціального туризму: принципи, доступність та інновації

Юлія Феленчак¹, Лариса Федоришина²

Опубліковано	Секція	УДК
31.05.2025	Економіка	338.48:364
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15563968		

Анотація. У статті розкрито сутність сучасної концепції соціального туризму, яка передбачає не лише надання туристичних послуг соціально незахищеним групам, а й інтеграцію туристичного сектору у суспільні відносини на засадах солідарності, довіри та етичної відповідальності. Проаналізовано основні наукові підходи до визначення соціального туризму, зокрема позиції вітчизняних і зарубіжних дослідників. Виокремлено ключові принципи цієї діяльності: забезпечення відпочинку для всіх членів суспільства, субсидування туристичних послуг та участь різних соціальних і державних структур у її розвитку. Наголошено, що сучасне трактування соціального туризму охоплює не лише малозабезпечених, а й молодь, сім'ї з дітьми, людей старшого віку, осіб з інвалідністю та працівників із середнім доходом. Особливу увагу приділено доступності як ключовій цінності соціального туризму, що включає фінансові, фізичні, інформаційні та культурні аспекти. Описано сучасні тенденції розвитку цього явища у світі, включаючи фінансову підтримку, роль соціальних організацій і використання інновацій. Зазначено, що розвиток соціального туризму відбувається на тлі постфордистської сегментації ринку, що сприяє зростанню нішевих туристичних продуктів. Підкреслено потенціал соціального туризму у вирішенні соціальних проблем та стимулюванні сталого розвитку.

Ключові слова: соціальний туризм, концепція соціального туризму, доступність, інклюзивність, туристичні продукти, відпочинок.

Formation of a modern concept of social tourism: principles, accessibility and innovations

Annotation. The article carries out a comprehensive theoretical and methodological study of the modern interpretation of social tourism as a separate direction of tourism activity and a social phenomenon.

The purpose of the article is to study the modern concept of social tourism, analyze the historical prerequisites of its development and international experience of implementation, as well as identify key principles and factors that influence its effective implementation in the context of global transformations.

¹ доктор економічних наук, доцент, професор кафедри демографії, трудових відносин і соціальної політики, ЗВО «Львівський університет бізнесу та права», запрошений професор програми післядипломної освіти у галузі суспільства, культури та кордонів, Державний університет західної Парани (UNIOESTE), Бразилія, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0615-3326>.

² доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, економіки, статистики та цифрових технологій, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8852-0649>.

The methodological basis of the study are systemic, structural-functional, comparative-historical and content analysis, which allowed us to identify the conceptual principles of the development of social tourism in domestic and foreign scientific literature.

As a result of the analysis, it was found that the modern concept of social tourism provides not only access to tourist services for low-income groups of the population, but also the active integration of the tourism sector into social processes on the basis of solidarity, ethics, responsibility and partnership. The range of basic principles of social tourism is specified, which include: providing recreation for all members of society, subsidizing tourist services and the participation of state, municipal, social and commercial institutions in its development.

It is substantiated that the target groups of social tourism can be not only low-income citizens, but also youth, the elderly, people with disabilities, as well as working people with average incomes who use social benefits.

The originality is the generalization of modern approaches to interpreting the essence of social tourism, as well as the emphasis on the importance of public perception as a factor in the implementation of tourist programs.

The practical value of the study lies in the possibility of using the results to develop effective programs for the development of social tourism at the national and regional levels, taking into account the accessibility, inclusiveness and social responsibility of tourist services.

Keywords: social tourism, concept of social tourism, accessibility, inclusivity, tourism products, recreation.

Вступ

У сучасному світі туризм перетворився на одну з провідних високоприбуткових галузей економіки, яка виконує важливі соціальні функції. В умовах зростання політичної нестабільності, соціальної нерівності, демографічних змін та цифрової трансформації у світі все більшої актуальності набуває концепція соціального туризму – як інструменту забезпечення рівного доступу до відпочинку, зміцнення соціальної інтеграції та підвищення якості життя вразливих верств населення. Особливої уваги проблематики соціального туризму набула внаслідок пандемічної кризи, яка переорієнтувала туристичну сферу на внутрішні резерви країн та соціальні ініціативи у їх межах.

Метою цієї статті є дослідження сучасної концепції соціального туризму, аналіз історичних передумов його розвитку та міжнародного досвіду впровадження, а також виявлення ключових принципів і чинників, що впливають на його ефективну реалізацію в умовах глобальних трансформацій.

Результати

Соціальна спрямованість туризму та специфіка його суспільної взаємодії позиціонують сучасну туристичну галузь як особливу соціальну сферу економіки, яка сприяє соціальним перетворенням через інклюзію, освіту та розвиток регіонів [1]. Більше цього, у сучасних умовах уряди багатьох країн все частіше шукають альтернативні способи покращення добробуту та зменшення вартості надання пільг. Одним із потенційних заходів для досягнення соціальних переваг у такий спосіб є соціальний туризм [2].

Загалом у світі під соціальним туризмом розуміють різновид субсидованого туризму, який спрямований на підтримку і розвиток соціально вразливих груп населення, а також на покращення якості життя людей через подорожі та взаємодію з іншими культурами та середовищем.

Розвиток соціального туризму відбувався паралельно із розвитком туризму загалом, однак слід сказати, що у сучасних умовах він ще залишається його нішевим напрямком. Частково це пояснюється тим, що соціальний туризм є частиною політики

суспільного добробуту і спрямований на підтримку участі в туристичній діяльності людей, чиї фінансові чи інші обставини не дозволяють їм це робити [3], а також некомерційним характером його діяльності та особливостями клієнтських запитів.

Перші ознаки соціального туризму були помічені наприкінці XIX ст., в період інтенсивного розвитку індустріального суспільства, коли активне і пізнавальне дозвілля стало доступним не лише для багатших соціальних верств, але й для працівників з середнім рівнем достатку [4; 5].

Значний вплив на розвиток і поширення соціального туризму у тогочасному суспільстві здійснило законодавче закріплене надання працівникам оплачуваних відпусток. Одними із перших країн у світі, які узаконили оплачувані відпустки для робітників та службовців, були радянський союз (1922), Німеччина (1920–1930-ті роки), Франція (1936), Велика Британія (1938). У XX столітті оплачувані відпустки стали масовим явищем, оскільки робітничі рухи та соціальні реформи зробили їх обов'язковими в більшості розвинених країн. Саме цим фактом можна пояснити думки окремих науковців про те, що концепція соціального туризму у його сучасному розумінні почала розвиватися як робітничий рух [6].

Таким чином, законодавче закріплення права на відпочинок для працюючих осіб, незалежно від їх фінансового, соціального чи ін. становища стало суттєвим стимулом для активного масового розвитку туризму, у тому числі й соціального. Найбільш активно у цей період соціальний туризм розвивався у Франції («відпустки для всіх»), Бельгії (туристичні кооперативи для робітників), радянському союзу (активний розвиток системи санаторно-курортних закладів та відпочинкових баз для працівників). Також у багатьох країнах створювалися різні асоціації, сімейні рухи, трудові ради, федерації тощо, основною метою яких було активне впровадження соціального туризму у життєдіяльність суспільства [4; 7; 8].

Важливим етапом для розвитку соціального туризму у світі стало прийняття Міжнародною організацією праці Конвенції про оплачувану відпустку (Конвенція № 52 від 24.06.1936 р., Женева, Швейцарія), яка на міжнародному рівні закріпила права працівників на оплачуваний відпочинок. Зокрема, у Конвенції було встановлено мінімальну тривалість щорічної оплачуваної відпустки для працівників, які пропрацювали щонайменше 1 рік (6 днів) і розмір виплати для працівників під час відпустки (середня заробітна плата).

Однією з найбільш відомих і успішних організацій соціального туризму того часу, досвід функціонування якої став прикладом для інших європейських країн, був Швейцарський туристичний фонд (Schweizerische Reisekasse або Reka), заснований у 1939 р. Це неприбуткова кооперативна організація, мета якої полягала у розвитку соціального туризму в Швейцарії шляхом полегшення доступу до відпочинку та подорожей для широких верств населення, зокрема для сімей із середнім та низьким доходом.

Однак, як зазначають Murat Duymaz і Gamze Temizel (2022), зростання світового суспільного інтересу до соціального туризму було зумовлено не тільки активністю робітничого руху, але й іншими чинниками навколишнього середовища, зокрема суспільно-політичного. Під час Першої світової війни туризм був внутрішнім і основними його видами були сільський та пляжний, як можливість відпочинку після роботи для працюючих осіб [9]. Після Другої світової війни потреби людей поїхати у відпустку суттєво зросли і уряди країн (особливо скандинавських та південно-європейських) почали приділяти значну увагу до добробуту громад, що стало ключовим фактором у подальшому розвитку соціального туризму [10]. У цей час відбулося активне зростання масового попиту на послуги туризму та зросли потреби в організації соціальних послуг. Як наслідок – почали формуватись нові фонди підтримки соціального

туризму (неурядові організації, профспілки, асоціації, молодіжні групи тощо), які сприяли організації міжнародних та національних туристичних мереж [6; 7].

Згодом, 10 грудня 1948 р. у м. Париж (Франція) Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято Загальну декларацію прав людини, яка стала першим міжнародним документом, що проголосив основні права і свободи людини, включаючи право на відпочинок і оплачувану відпустку (стаття 24). У цьому документі зазначалося, що кожна людина має право на відпочинок і дозвілля, а також на розумне обмеження робочого часу та періодичну оплачувану відпустку. Це положення стало основою для розширення доступу до туризму соціально вразливих груп – людей з низькими доходами, пенсіонерів, молоді, осіб з інвалідністю тощо, оскільки гарантувало громадянам реалізацію права на вільний доступ до відпочинку, незалежно від фінансового чи соціального становища.

Після прийняття цього документу у багатьох країнах значно активізувалась увага до розвитку соціального туризму і програми соціального туризму почали включатися до напрямків розвитку соціально-економічної політики в окремих країнах. У Німеччині, Бельгії, Франції та Іспанії активно розвивалися соціальні структури, зокрема заклади охорони здоров'я та профспілки [1; 6]. Так, зокрема, у 1949 р. у Франції було створено Національне агентство відпусток і чеків відпочинку (ANCV), яке сприяло доступу малозабезпеченим громадянам до відпочинку; в Іспанії у 1978 р. засновано програму державної системи субсидованого туризму для пенсіонерів (IMSERSO). У країнах радянського союзу впродовж цього часу активно розвивалася мережа санаторно-курортного лікування та профспілкових будинків відпочинку, що сприяло розвитку доступного туризму для громадян у його межах.

Загалом можна стверджувати, що впродовж 1950-60-их рр. ХХ ст. відбувся важливий етап становлення соціального туризму як площини наукових пошуків. Про зростання суспільного та наукового інтересу до розвитку і проблематики соціального туризму у цей час у світі свідчить організація низки міжнародних конгресів та створення впливових міжнародних організацій, діяльність яких сприяла активному розвитку соціального туризму у світі. Так, зокрема, у 1956 р. в Берні (Швейцарія) відбувся I-ий конгрес із соціального туризму, у 1959 р. – II-ий (Відень, Австрія), у 1962 р. – III-ій (Мілан, Італія).

Прогресивним результатом роботи проведених конгресів стало ухвалення рішення створити Міжнародне бюро соціального туризму (BITS) – міжнародну асоціацію для дискусій, досліджень, конференцій з метою підтримки і розвитку соціального туризму у світі [6; 11]. Це рішення було реалізовано і у 1963 р. в Брюсселі (Бельгія) було створено Міжнародне бюро соціального туризму (Bureau International du Tourisme Social, BITS) [12], куди увійшли різні національні та міжнародні організації, що займалися соціальним туризмом. Серед основних країн-організаторів BITS були: Швейцарія, Франція, Бельгія, Іспанія, Італія, Німеччина, Канада. Впродовж короткого терміну BITS налагодила співпрацю з такими міжнародними організаціями, як ЮНЕСКО, Всесвітньою туристичною організацією (UNWTO), Міжнародною організацією праці, Альянсом міжнародного співробітництва та Міжнародним комітетом зі збереження історичних пам'яток і місць (ICOMOS) та ін. [11].

Таким чином, як зазначає Charles-Étienne Bélanger (2003), діяльність BITS стала ключовою для розвитку соціального туризму на міжнародному рівні, а також і для оновлення самої концепції соціального туризму. Цьому сприяли глобальні суспільно-політичні трансформації 1980-х років ХХ ст., які змінили умови функціонування туризму у світі і зумовили необхідність оновлення концепції соціального туризму з урахуванням нового глобального контексту, спричиненого розпадом соціалістичних економік і появою туризму «для всіх» у деяких країнах Латинської Америки, Африки та Азії [7].

Слід зазначити, що соціальний туризм з самого початку розглядався BITS, яка з 2010 р. перейменована у Міжнародну організацію соціального туризму (ISTO), як фундаментальне соціальне явище, розвиток якого є важливим для суспільства. Так, зокрема, у 1972 р. на Генеральній асамблеї у Відні (Австрія) BITS прийняла Віденську хартію, де соціальний туризм визначено як є засіб соціальної інтеграції, рівності та культурного обміну [7; 8]. У документі також зазначено, що «жодна соціальна політика не може бути спланована без врахування соціальної політики для туризму» (BITS, Віденська хартія, прийнята на Конгресі BITS 1972 р.).

На доступності туризму для усіх верств населення, незалежно від їхнього економічного становища, було наголошено у Манільській декларації по світовому туризму (Філіппіни, 1980 р.), яку підписали 107 держав і 91 спостерігач [7]. Декларація не тільки проголосила право людей на відпустку, але й виразила переконання, що туризм може відігравати незамінну роль у сприянні економічному та соціальному зростанню в країнах, що розвиваються [7]. У декларації зазначено про важливість державної підтримки та розвитку ініціатив, які роблять подорожі доступними для малозабезпечених громадян, і вказується, що «соціальний туризм – це мета, до якої суспільство повинне прагнути в інтересах менш забезпечених громадян, забезпечуючи їм право на відпочинок» [13].

Про забезпечення рівного доступу до туристичних послуг і активізації соціальної інтеграції в туризмі йшла мова й на Монреальській конференції (Канада, 1996 р.), де соціальний туризм був визначений як «усі види туристичної діяльності, що сприяють широкій доступності відпочинку, подорожей і культурного обміну для всіх соціальних верств населення, зокрема для осіб з обмеженими фінансовими можливостями або особливими потребами». Також у документі зазначено про аспекти солідарності між туристами та місцевим населенням.

Окрім згаданих документів, питання, пов'язані з правом на доступ до туризму для усіх категорій населення, були включені до Глобального кодексу етики туризму, який був прийнятий UNWTO в 1999 р. [7], однак активно реалізовувався у 2000-х роках. Соціальну спрямованість цього документу відображає його твердження: «Туризм є правом кожної людини». Про доступність туристичного відпочинку для усіх громадян зазначено у Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю (2006) та інших міжнародних документах.

Починаючи із 2000-их рр., соціальний туризм у світі отримав новий етап розвитку, який зосереджувався на подальшому безперешкодному забезпеченні доступу до подорожей для соціально вразливих груп (молодь, пенсіонери, люди з особливими потребами, малозабезпечені) з урахуванням змін і вимог тогочасного середовища. Цей період характеризувався активною участю держав, громадських організацій та міжнародних інституцій у формуванні політик і програм, спрямованих на підтримку соціального туризму, оскільки зростала увага до забезпечення доступності туристичних послуг для осіб з інвалідністю. Уряди та туристичні організації в різних країнах працювали над програмами адаптації туристичної інфраструктури та послуг для потреб туристів, у тому числі й соціальних. У цей час програми соціального туризму почали включатись у законодавство окремих країн пострадянського простору (росія, білорусь, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан [14]).

Слід сказати, що для цього етапу розвитку соціального туризму характерним стало масове впровадження новітніх технологій у всіх сферах суспільного життя, що значно полегшували доступ і надання туристичних послуг. Активне використання інновацій у туристичній діяльності було пов'язано як з прогресивним технологічним розвитком, який суттєво вплинув на доступність туристичних послуг (мобільні додатки, QR-коди, цифрові аудіогіди тощо), а також із загрозливим погіршенням епідеміологічної ситуації в світі (атипова пневмонія SARS-CoV-1, 2002-2003, свинячий грип А(Н1N1), 2009). Через

обмеження міжнародного туризму у світі зросли показники внутрішнього та локального туризму (особливо екологічного), набирали популярності самоорганізовані та віртуальні туристичні мандрівки.

Саме тому за відносно короткий термін відбулося прискорення диджиталізації і безконтактного обслуговування в усіх туристичних процесах (бронювання, реєстрація, оплата, чекіни в готелях, мобільні ключі тощо), що значно покращило і вивело надання туристичних послуг на якісно інший рівень. Були запроваджені нові стандарти безпеки та гігієни туристичного обслуговування у готелях, транспорті, закладах харчування, громадських місцях тощо, з'явилися інтерактивні онлайн сервіси, які функціонували в режимі реального часу.

Якщо говорити про соціальний туризм, то у зв'язку із глобальними викликами, у нього з'явилися нові можливості для розвитку, оскільки увага громадськості до інклюзивності, рівного доступу і локального туризму лише зростає. Децентралізація туристичних потоків, обмеження кількості туристичних відвідин, безпекові заходи і покращене облаштування туристичних локацій – це основні трансформації у туристичній сфері, які значно полегшили доступ соціальним туристам до відпочинку і дозвілля.

У період після 2010-х років, а особливо у пандемічний період COVID-19 у 2020–2022 рр., епідеміологічні заходи ще більше трансформували туристичну галузь. Обмеження на міжнародні подорожі переорієнтували країни на активний розвиток внутрішнього туризму та підтримку місцевого населення як туристів та як надавачів туристичних послуг. В результаті зростає туристична атрактивність маловідомих і локальних туристичних об'єктів, активізувались громадські ініціативи та співпраця з бізнесом, з'явилися нові туристичні маршрути тощо. У цей час соціальний туризм почав виходити за межі нішевого напрямку і почав розглядатись суспільством як соціально значимий інструмент відновлення, боротьби з ізоляцією та розширення прав на дозвілля для всіх. Соціально вразливі групи отримали більшу різноманітність доступних подорожей, знижок і субсидій, а також можливість залучення до створення мережевих проєктів соціального туризму.

Незважаючи на те, що в останні роки виникло багато асоціацій і неурядових організацій, які працюють у сфері соціального туризму, ISTO й надалі є активним координатором розвитку соціального туризму в світі і сьогодні об'єднує понад 200 організацій у різних країнах світу, переважно в Європі, Америці та Африці [15]. Так, зокрема, у жовтні 2024 р. вперше в Центральній Америці (Сан-Хосе, Коста-Ріка) відбувся 29-й Всесвітній конгрес ISTO на тему: «Соціальна стійкість у туризмі: поєднання суттєвого на 360°». На червень 2025 р. у м. Флоріанополіс (Бразилія) заплановано подію «Encuentro de las Américas de Turismo Social 2025», присвячену проблематиці сучасного соціального туризму на американському континенті та в світі [16].

Якщо говорити про громадські організації, робота яких спрямована на розвиток соціального туризму у світі, то слід сказати, що у сучасний період провідною міжнародною організацією, яка координує розвиток соціального туризму у світі, є ISTO. Окрім активної громадської діяльності, внесок ISTO є важливим для формування наукової концепції соціального туризму. Одне з найбільш цитованих сучасних визначень соціального туризму розміщено у статті 3 статуту ISTO: «усі відносини та явища, що виникають в результаті участі в туризмі соціальних класів зі скромними доходами. Ця участь стає можливою або сприяє заходам чітко визначеного соціального характеру» [17].

Використання сучасних технологій допомагає зробити туризм доступним не лише за ціною, а й функціонально: люди, які з певних причин фізично не можуть подорожувати, можуть долучитися до віртуальних турів та онлайн-екскурсій, інтерактивних програм і отримувати інформаційний та емоційний досвід без виїзду за

межі місця свого постійного перебування. Створення нових форматів туристичного контенту (360° відео, трансляції з гідами в реальному часі тощо), вдосконалення мобільних додатків, активне використання освітніх платформ (Google Arts & Culture, AirPano, The Hidden Worlds of National Parks, LocalWay, TripMyDream та ін.) та нейромережі для створення персоналізованих маршрутів та рекомендацій лише зміцнюють позиції соціального туризму у світі.

Як об'єкт наукового вивчення соціальний туризм є відносно новим поняттям у туризмології. Концепція соціального туризму виникла в перші десятиліття ХХ-го століття і спочатку мала на меті надання відпустки та дозвілля якнайбільшій кількості людей та заохочення до поваги культурних відмінностей, а згодом почала сприяти залученню до подорожей тих категорій споживачів, які з певних причин не входили до клієнтської бази традиційної індустрії туризму [18].

У літературі термін «соціальний туризм» вперше був використаний в 1844 р. [6] і був пов'язаний із організацією доступних за ціною групових туристичних турів Томаса Кука впродовж 1841–1845 рр. [19].

Наукове обґрунтування соціального туризму як окремого виду туристичної діяльності було запропоновано у 1951 р. швейцарським професором Walter Hunzicker: «відносини та явища у сфері туризму, що є результатом участі в подорожах економічно слабких або соціально вразливих елементів суспільства» [20; 21].

У 1959 р. на II-му Конгресі соціального туризму в Австрії W. Hunzicker запропонував визначати соціальний туризм як один із видів туризму, який практикується групами осіб з низькими доходами, є більш доступним і виділяється в окрему категорію за особливостями послуг, що надаються, а також наголошував на необхідності державної підтримки програм соціального туризму [2; 22].

Слід зазначити, що ідеї W. Hunzicker (у співавторстві), який у 1963–1974 рр. був президентом Міжнародної організації соціального туризму (IOST), щодо розвитку соціального туризму були використані для розробки концепції діючого і сьогодні Швейцарського туристичного накопичувального фонду (Schweizerische Reisekasse or Reka) [21]. У сучасних умовах Швейцарський туристичний фонд (Reka) є найважливішою організацією соціального туризму в Швейцарії, мета якого – забезпечити небагатим швейцарським сім'ям і батькам, які самостійно виховують дітей, доступний туристичний відпочинок [23].

Головною метою соціального туризму сьогодні є не лише організація відпочинку та дозвілля зазначених соціальних угруповань, але й підтримка соціальної справедливості та збалансований розвиток суспільства. Такі тенденції розвитку сучасного туризму відображені у актуальних напрямках діяльності Всесвітньої туристичної організації, яка є спеціалізованою установою ООН і відповідає за просування стійкого та загальнодоступного туризму: «Туризм для інклюзивного зростання» (2021), «Переосмислення туризму» (2022), «Туризм та зелені інвестиції» (2023), «Туризм і мир» (2024), «Туризм і стійка трансформація» (2025) [24].

Таким чином, соціальний туризм розвинувся від концепції, спрямованої на полегшення доступу до відпусткових подорожей для верств населення з нижчим рівнем доходів, до набагато ширшої та цілісної, яка орієнтована на організацію відпочинку соціально незахищених груп населення (сім'ї з дітьми, молодь, люди похилого віку, з особливими потребами тощо) та залучення до цієї роботи громад та надавачів туристично-рекреаційних послуг у регіонах.

Як зазначає Anderson Dalbone (2021), керівник з дозвілля в Національному департаменті Sesc (Serviço Social do Comércio) Бразилії, метою сучасної концепції соціального туризму також є інтеграція виробничого ланцюга туристичного сектору у суспільні відносини, засновані на солідарності, взаємній довірі та етичних зобов'язаннях, щоб сприяти справедливому розподілу створених благ і стимулювати

стійкі, підтримуючі та соціально відповідальні туристичні послуги для всіх учасників цього процесу: туристів, приймаючих громад, працівників і туристичних компаній [18].

Інакше кажучи, концепція соціального туризму покликана поширювати і реалізовувати культурні, моральні, етичні, поведінкові цінності у життєдіяльність сучасного суспільства, розширюючи категорію споживачів туристичних послуг шляхом розробки і реалізації програм туристичного відпочинку для громадян, чий соціальний чи інший статус значно ускладнює або робить неможливим організувати повноцінний туристичний відпочинок самостійно.

У сучасній науковій літературі вже існують авторські визначення соціального туризму, які відображають основні критерії його виділення як окремого виду туристичної діяльності.

Одним з найбільш поширених визначень соціального туризму є трактування його як подорожей, що субсидуються державними, соціальними та комерційними структурами з метою залучення до туристичного руху людей з низьким рівнем доходу та які мають соціальну підтримку для реалізації їхнього права на відпочинок [25; 26].

Впродовж останнього часу у науковій літературі можна також зустріти поняття «соціальні мотиви туризму» та «туризм із соціальними цілями» [27]. Також термін «соціальний туризм» вживають з метою відображення масовості споживання туристичних послуг.

На нашу думку, найбільш відповідним визначенням соціального туризму, яке відображає принципову сутність цього поняття, є визначення, сформульоване британськими вченими L. Minnaert, R. Maitland і G. Miller (2006): соціальний туризм – це туризм з додатковою моральною цінністю, головним завданням якого є принесення взаємної вигоди як постачальнику послуг, так і отримувачу послуг у процесі обміну туристичними послугами [2, с. 9].

Визначення концепції соціального туризму, як зазначає R. Kinderis (2010), залишається проблематичним через різноманіття думок та різні методи визначення цілей соціального туризму у сучасній науці. Однак, незважаючи на наявність різноманітних підходів до визначення соціального туризму, його суть залишається незмінною – забезпечення права на туристичний відпочинок на принципах солідарності, стабільності та доступності [4].

Загалом, в основі побудови концепції соціального туризму закладено три основні принципи:

- забезпечення відпочинку всіх і кожного члена суспільства шляхом широкого залучення до сфери туризму людей з низьким рівнем доходів;
- субсидування туризму для малозабезпечених;
- активна участь центральних урядових, муніципальних, суспільних і комерційних структур в його розвитку [28].

Слід зазначити, що у науковій літературі при дослідженні соціального туризму основна увага акцентується на малозабезпечених верствах населення. Однак, як цілком слушно зазначають дослідники [7; 21], у сучасних умовах ця категорія є значно ширшою. Молодь, сім'ї, особи старшої вікової категорії та особи з особливими потребами є основними цільовими групами споживачів соціального туризму. До соціальних туристів доцільно також відносити і працюючих осіб із середнім достатком, що користуються державними соціальними пільгами та дотаціями з туристичною метою [21].

Таким чином, основними ціннісними суспільними орієнтирами для розробки програм розвитку соціального туризму і для формування зворотного позитивного впливу соціального туризму на сучасне суспільство є: толерантність, розуміння та взаєморозуміння, згуртованість, співпраця, відкритість та обмін досвідом, підтримка локальних ініціатив, справедливість, доступність.

Зазначимо, що доступність для соціального туризму є ключовим ціннісним орієнтиром, що відображає його сутність. Адже доступність у туризмі та загалом у суспільному житті може бути не тільки фінансовою, але й фізичною, комунікаційною, інформаційною, культурною, соціальною тощо. Також, коли йде мова про заняття туризмом, то слід розуміти, що доступність (або недоступність) туристичних послуг не є постійним показником і може змінюватись з часом залежно від зміни фінансових, фізичних та інших умов потенційних клієнтів. Для прикладу, для сімей з дітьми окремі види туристичного відпочинку впродовж певного проміжку часу будуть недоступними (не завжди тільки з матеріальних причин), але з часом ця категорія клієнтів зможе активно долучатись до різноманітних туристичних мандрівок. Це ж стосується і людей, які мають проблеми із здоров'ям (фізичним, ментальним) – у конкретний момент часу туристичні послуги можуть бути з різних причин недоступними або складними у реалізації, а згодом (після успішного лікування, соціальної реабілітації або інших заходів) – цікавими і результативними для таких клієнтів. Таким чином, врахування усіх цих аспектів допомагає зробити соціальний туризм актуальним для всіх категорій споживачів туристичних послуг, що, своєю чергою, позитивно позначиться на суспільному розвитку країни чи регіону.

Однак, на нашу думку, до згаданого вище переліку основних суспільних цінностей для розвитку соціального туризму слід додати ще одну позицію – суспільне сприйняття, оскільки саме цей орієнтир є своєрідним «фактором-фільтром», який може суттєво сприяти розвитку й інтеграції у суспільне життя програм соціального туризму в конкретному регіоні або, навпаки, – знецінити і остаточно заблокувати їх розвиток і практичну реалізацію. Існують є негативні результати впровадження низки соціальних експериментів з причин неготовності конкретного суспільства до таких кроків [29; 30].

Соціальний туризм сьогодні є повноцінною діяльністю, яка розвинена в багатьох країнах і має хороші управлінські та організаційні структури для успішного розвитку в усіх країнах світу. Сучасні світові тенденції розвитку туризму демонструють певні ініціативи в сфері соціального туризму з метою надання можливості якомога більшій частині населення проводити відпустку всередині своєї країни або за кордоном, відновлювати здоров'я і працездатність з мінімальними фінансовими витратами. Так, розвиток соціального туризму у світі характеризується такими особливостями:

- активна участь у його розвитку і популяризації соціальних організацій (фондів, профспілок тощо);
- різноманітність фінансової підтримки (субсидії, які можуть виділяти державні, соціальні та комерційні структури, позики з низькими відсотковими ставками, податкові пільги та ін.);
- використання інноваційних методів роботи в соціальній сфері, що орієнтуються на підвищення рівня життя (в тому числі й відпочинку) та стандартів охорони здоров'я [31], а також з метою залучення до туристичного руху верств суспільства, які потребують соціальної підтримки.

До основних особливостей, які відрізняють соціальний туризм від інших видів туризму, дослідники (R. Kinderis) відносять такі: трендовість, ексклюзивні джерела фінансування, організований характер і широка популярність, специфіка продукту та інструменти для створення і впровадження [4].

Слід зазначити, що впродовж останніх років у сфері туризму відбувається зростання процесів сегментації, які супроводжуються суттєвою реорганізацією виробництва туристичних послуг та трансформацією споживчих звичок. Характеризуючи ці процеси, говорять про постфордистську реорганізацію, яка позначає перехід до нового способу організації виробництва, що ґрунтується на більшій гнучкості, інноваціях та роздільній структурі виробництва, що призвело до зростання кількості і різноманітності соціальної (нішевої) туристичної продукції і підвищення попиту на цей

вид відпочинку. Це, своєю чергою, додатково вплинуло на зростання кількості програм соціального туризму, націлених на групи з певними характеристиками (за доходом, віком, особливими потребами), які мали обмежений доступ до занять туризмом. Однак, як зазначають окремі науковці, сегментація у сфері соціального туризму також може бути пов'язана більше з можливими бізнес-інтересами, ніж з його першочерговою метою – забезпечення туристичного відпочинку для соціальних груп, що перебувають у не вигідному економічному становищі [32].

Висновки

Соціальний туризм є важливим інструментом реалізації права кожної людини на відпочинок і доступ до культурного середовища, який водночас виконує функції соціального згуртування (комунікації) та економічного розвитку окремих регіонів. Становлення соціального туризму впродовж історичного часу було тісно пов'язане з впровадженням соціальних реформ, законодавчим закріпленням трудових прав та розширенням державної участі у забезпеченні добробуту громадян. Незважаючи на кризові явища глобального характеру в сучасному суспільстві, соціальний туризм і надалі буде характеризуватись високими показниками попиту на свої послуги, що супроводжуватиметься підвищенням вимог до розвитку туристичної інфраструктури і дотичних до туризму галузей.

Соціальний туризм трансформується відповідно до викликів нашого часу – диджиталізації, демографічних змін, епідеміологічних загроз і підвищеного запиту на інклюзивність. Розширюються цільові групи соціального туризму (люди з особливими потребами, пенсіонери, молодь, родини з дітьми), до яких також відносять осіб із середнім рівнем доходу, які користуються соціальними програмами підтримки. У сучасних умовах соціальний туризм набуває нової якості, перетворюючись на платформу солідарного туризму, інструмент соціальної справедливості та стійкого розвитку – концепція соціального туризму набуває рис системної політики, яка вимагає участі держави, громадськості та бізнесу на засадах солідарності, доступності та справедливості.

Розвиток ефективної моделі соціального туризму передбачає не лише фінансову підтримку споживачів, але й формування позитивного суспільного сприйняття цього явища, адаптацію туристичної інфраструктури, вдосконалення цифрових технологій і постійне оновлення підходів до організації дозвілля.

Список використаних джерел

1. Diekmann Anya, McCabe Scott, Ferreira Carlos Cardoso. Social tourism: research advances, but stasis in policy. Bridging the divide. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*. 2018. Volume 10. Issue 3: Social tourism at the crossroads. P. 181-188. DOI: <https://doi.org/10.1080/19407963.2018.1490859>.
2. Minnaert L., Maitland R., Miller G. What is social tourism? London: Routledge, 2011. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13683500.2011.568051>.
3. McCabe Scott, Qiao Guanghui. A review of research into social tourism: Launching the Annals of Tourism Research Curated Collection on Social Tourism. *Annals of Tourism Research*. 2020. № 85(4). 103103. URL: https://www.researchgate.net/publication/346204478_A_review_of_research_into_social_tourism_Launching_the_Annals_of_Tourism_Research_Curated_Collection_on_Social_Tourism (дата звернення: 16.04.2025).
4. Kinderis R. Adaptation of social tourism as of alternative form of tourism in Europe. *GeoJournal of Tourism and Geosites Year III*. 2010. no. 1. Vol. 5. P. 5-13.
5. Sharpley R. *Tourism, Tourists and Society*. Huntingdon : Elm Publications; 1999. 380 p.

6. Duymaz M., Temizel G. Social Tourism in the World and Turkey. *International Journal on Engineering, Science and Technology*. 2023. Volume 4, Issue 3. P. 220-231.
7. Bélanger Charles-Étienne. *Le Bureau international du tourisme social*. URL: <https://journals.openedition.org/teoros/1735#tocfrom1n2> (дата звернення: 19.04.2025).
8. ISTO. URL: <https://isto.international/> (дата звернення: 19.04.2025).
9. Richards G. *Cultural Tourism in Europe*. Wallingford, UK, CAB International, 1996.
10. Leibfried S. *Towards a European welfare state? On integrated poverty regimes into the European Community*. In: C. Jones. *New perspectives on welfare state in Europe*. London. UK: Routledge, 1988. P. 120-142.
11. Haulot A. *Social Tourism: Current dimensions and future developments*. *International Journal of Tourism Management*. 1981. № 2(3). P. 207-212.
12. Organisation internationale du tourisme social. Wikipedia. URL: https://fr.wikipedia.org/wiki/Organisation_internationale_du_tourisme_social (дата звернення: 19.04.2025).
13. Люта Д. А. *Формування готовності майбутніх фахівців з туризму до професійної діяльності у сфері соціального туризму : дис. ... канд. пед. наук (доктора філософії) : спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти*. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2021. URL: http://phd.znu.edu.ua/page/dis/09_2021/Dis_Lyuta.pdf (дата звернення: 17.04.2025).
14. Хитрова О. А. *Соціальний туризм: суть, види та зарубіжний досвід*. Причорноморські економічні студії. 2020. Вип. 58-1. С. 74-78. URL: http://bses.in.ua/journals/2020/58_1_2020/14.pdf (дата звернення: 17.04.2025).
15. Members. ISTO. URL: <https://isto.international/members> (дата звернення: 19.04.2025).
16. Encuentro de las Américas de Turismo Social 2025 – Florianópolis, Brazil. ISTO. 2025. URL: isto.international/cp_news/encuentro-de-las-americas-de-turismo-social-2025-florianopolis-brazil (дата звернення: 20.04.2025).
17. BITS, *Texte des statuts adoptés en 1963 et révisés pour la dernière fois lors de l'Assemblée générale de Mexico, 15 Mai 2002*. URL: https://fr.wikipedia.org/wiki/Organisation_internationale_du_tourisme_social (дата звернення: 16.04.2025).
18. *O turismo social e sua importância para o desenvolvimento do Brasil*. URL: <https://www.sescacre.com.br/o-turismo-social-e-sua-importancia-para-o-desenvolvimento-do-brasil/> (дата звернення: 16.04.2025).
19. *Туристична діяльність Томаса Кука*. БукЛіб. URL: <https://buklib.net/books/24979> (дата звернення: 18.04.2025).
20. Hunziker W. *Social tourism: Its nature and problems*. International Tourists Alliance Scientific Commission, 1951.
21. Мілінчук О. В. *Сутнісні характеристики соціального туризму в умовах сталого розвитку*. Чернігівський науковий часопис. Серія 1. Економіка і управління. 2018. № 1(9). С. 69-76.
22. Walter_Hunziker. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Walter_Hunziker (дата звернення: 18.04.2025).
23. Schweizer Reisekasse. Wikipedia. URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Schweizer_Reisekasse (дата звернення: 18.04.2025).
24. UN Tourism. URL: <https://www.unwto.org> (дата звернення: 20.04.2025).
25. Žalienė I., Sabaliauskaitė A. *Development of tourism in the world and in Lithuania : textbook*. Kaunas : LKKA, 2002.
26. *Соціальний туризм*. Wikipedia. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 20.04.2025).

27. Задорожна К. І. Соціальний туризм у системі туристичної галузі: концептуалізація та інтеграція. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. 2016. № 2(62). С. 17-27.
28. Пуцентейло П. Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 344 с.
29. Львів'яни не пройшли випробування дармовою книжкою. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2015/07/03/lviv-yani-ne-proyshli-viprobuvannya-darmovoyu-knizhkoju> (дата звернення: 19.04.2025).
30. «День довіри» чи халяви? Як у Львові в ресторанах їли і не платили. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/10/22/233738> (дата звернення: 19.04.2025).
31. Александрова С. А., Сова А. Р. Соціальний туризм як інструмент соціально-економічного розвитку країни. Економіка та управління: сучасний стан і перспективи розвитку : матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 23-24 листопада 2017 р.). Одеса : ОДАБА, 2017. Ч. 1. С. 10-12.
32. Social tourism in Brazil. URL: <https://typeset.io/papers/social-tourism-in-brazil-j7ssm5n> (дата звернення: 19.04.2025).